

**Олександр
Поліщук**

УДК 165.62+167/168

СТРАТЕГІЧНА ДІЯ ТА ГЕНЕЗА «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

Найперше, найголовніше і найважливіше в сенсі наслідків рішення, яке повинен прийняти державний діяч і командир, — це визначити тип війни, в яку він занурюється; тут не можна помилитися, так само як і не можна намагатися перетворити війну на щось неприйнятне її природі.

Карл фон КЛАУЗЕВІЦ, «Про війну»

Стратегічна дія та інструментальний розум

2014 року перед Україною постали виклики, у пошуках відповіді на які увесь попередній досвід існування незалежної держави виявився непридатним. Адже російська війна, як з'ясувалось, не зводилась лише до «зміцнення» південного флангу через анексію Криму, а мала за мету фундаментальне усунення української держави з геополітичної мапи світу, і ширше — переформатування всієї системи міжнародної безпеки. Росія розпочала війну у момент, коли Україна зробила свій цивілізаційний вибір, що знаменувало новий етап у стратегічному протистоянні світових гравців. Це насамперед засвідчила стратегема «русского мира», спрямована на відновлення імперського статусу Росії. Ось чому питання щодо природи сучасної війни є нагальним питанням, від якого залежить виживання української держави.

Сучасна політична карта світу формувалась упродовж тисячоліть унаслідок конфліктів і війн, що тривають практично безперервно — від найдавніших відомих війн з об'єднання Єгипту під керівництвом фараона Хасехемуті у 2640-х роках до Р.Х. до

війн новітніх. Тільки за період, який минув після завершення Другої світової війни, з кінця 1946-го до 2014 року, науковці Інституту дослідження миру в Осло (PRIO) разом із шведським Університетом Уппсали нарахували 256 збройних конфліктів. Загальна кількість конфліктів становила 2014 року — 41, 2015-го — 52 та 2016-го — 49. Кількість війн — конфліктів, у яких бойові безповоротні втрати перевищують 1000 осіб, зросла з 11 у 2015-му до 12 у 2016-му [Peace Research... 1946 — 2014]. За даними американського Центру політики безпеки (CSP), безпосередню участь у війнах беруть 28 країн, з них 13 країн мають затягнуті конфлікти, що тривають понад 10 років.

Тому не дивно, що дилема безпеки як один з головних концептів теорії міжнародних відносин поряд із філософським осмисленням феномену війни є об'єктами прискіпливої уваги з боку науковців. Вона полягає в тому, що дії, до яких удається держава, прагнучи зміцнити власну безпеку, зазвичай послаблюють безпеку інших держав. Отже, дуже складно, збільшуючи власні шанси на виживання, не загрожувати іншим державам, оскільки напад залишається найкращим способом захисту. Фахівці вважають, що розв'язання цієї дилеми видається малоімовірним.

Уважний розгляд причин виникнення будь-якого конфлікту та його найвищої форми — війни неодмінно призведе дослідника до висновку, що, незалежно від історичного етапу розвитку людства, основу конфліктів і війн складають суперечності у суспільних, міжетнічних та міждержавних відносинах. Посталі суперечності у момент їх найбільшого загострення породжують конфлікти і війни, внаслідок чого розпадаються світові імперії та змінюються політичні режими. Проте конфлікти і війни як особливий різновид соціальної кризи поряд із деструктивним впливом мають і «позитивний» ефект, який полягає в утворенні нових держав і націй, розвитку технічного прогресу.

Прикметно, що традиційне уявлення про середньовічну цивілізацію як про суспільства, що організовані задля потреб війни і які функціонують за умов війни, домінувало впродовж тривалого часу. Річ у тім, що у середньовічному розумі війна постає як *суб'єкт* суспільних відносин через інституційну слабкість держави, яка є лише *предикатом* війни. Проте, починаючи з Томаса Гобса, утверджується таке уявлення про війну, згідно з яким війна як природний стан поступово втрачає свою чинність саме з утворенням держави та укладанням суспільної угоди. На думку Гобса, вийти за межі природного стану можливо за рахунок такої суспільної організації, де між людьми існує домовленість, або, говорячи сучасною мовою, — налагодження суспільної комунікації та делегування частини своїх суверенних прав державі для підтримання суспільного порядку.

Своєю чергою, це положення Гобса знаходить розвиток у Гегеля, який подає війну як необхідність для захисту і зміцнення державного суверенітету, збереження морального здоров'я громадян, запобіжник проти заворушень [Гегель, 1978].

Натомість у сучасника Гегеля Карла фон Клаузевіца знаходимо радикально нове розуміння феномену війни, розуміння, що стало парадигмою майже на два сторіччя. Клаузевіц уперше заговорив про мінливу природу цього феномену, називаючи війну справжнім хамелеоном, який змінює свій вигляд у кожному конкретному випадку. Саме завдяки Клаузевіцу увійшли в обіг поняття обмеженої та тотальної війни, що її принципи він окреслив з усією виразністю [Клаузевиц, 2009]. А загальновідомий афоризм «Війна — це продовження політики іншими засобами» — лише один з багатьох аспектів його концепції цього соціокультурного феномену. На думку Клаузевіца, гра ймовірності й випадку перетворює війну на царину вільної духовної діяльності, а з війни як знаряддя політики випливає необхідність підпорядкування чистому розуму [Клаузевиц, 2009: с. 41]. Отже, маємо типовий зразок цинічного розуму, або, говорячи мовою Петера Слотердайка, — «полководницький цинізм» [Слотердайк, 2002: с. 227]. Зразки цинічного розуму у застосуванні до феномену війни мають глибокий історичний родовід.

Водночас разом з історичним розгортанням цього розуму розвивалось осмислення дихотомій *війна — суспільство*, *війна — влада*, *війна — індивідуум*, *війна — інформація*, *війна — безпека тощо*, що постають як важлива складова у теоретизуваннях щодо мистецтва стратегічної дії. Досліджуючи трансформацію теорії воєнного мистецтва, можливо дійти простого висновку, що еволюція безпекового дискурсу та філософського осмислення феномену війни здійснюється паралельно з процесом історичного розвитку цивілізації.

Вкрай важливою для переосмислення та оскарження традиції цинічної (або інструментальної) раціональності, у тому числі в інтерпретації феномену війни, була дискусія Мішеля Фуко з Юргеном Габермасом. Ця дискусія розтяглась у часі і позначила істотні зрушення не лише у позиціях сторін, але й у загальній тенденції інтерпретації війни лише як мистецтва стратегічної дії. Якщо у курсі лекцій «Слід захищати суспільство», прочитаному в Колеж де Франс в 1975 — 1976 роках, Фуко подавав війну як «постійне соціальне відношення, як невіддільну основу всіх відносин і всіх інституцій влади», то пізніше, визнаючи свою помилку, Фуко писав у праці «Суб'єкт і влада»: «... властивий владі режим відносин необхідно шукати не поруч з насильством або боротьбою ..., але в царині того і не військового, і не юридичного режиму дій, яким є управління, уряд» [Фуко, 2006: с. 181 — 182].

Очевидно, що під особливим режимом дій Фуко (хоча й не використовує безпосередньо цей термін) має на увазі стратегічну дію як складову теорії комунікативної дії Юргена Габермаса. Можна сказати, що габермасівська *критична теорія* суспільства поступово взяла гору над *генеалогією влади*. Отже, варто уважніше придивитись до аргументації Габермаса.

Сутність теорії Габермаса полягає в артикуляції різниці між працею (цілераціональною дією) та взаємодією (комунікативною дією). Особливість цілераціональної дії полягає в тому, що її суб'єкт задля досягнення успіху

намагається змінити ситуацію в об'єктивному чи соціальному світі «шляхом перетворення об'єктів впливу (предметів чи людей) на засоби, які підкоряють (перетворюють) або якими маніпулюють (суб'єктами) в інтересах актора» [Габермас, 2016: с. 9].

Виходячи з цього, Габермас називає інструментальною цілераціональну дію, яка локалізується межами об'єктивного світу, а локалізовану соціальним світом — стратегічною. Цілераціональні дії спрямовують на досягнення власного інтересу. При цьому інструментальну дію здійснює одна дійова особа (актор), яка раціонально аналізує і застосовує найкращі засоби для досягнення поставленої перед собою мети.

Натомість стратегічна дія передбачає наявність кількох (як правило, двох або трьох) акторів, які координують свої цілераціональні дії заради досягнення визначеної мети. Метою як інструментальної, так і стратегічної дії є здобуття інструментальної переваги, яка в кінцевому рахунку є критерієм успіху.

Проте найбільший інтерес у Габермаса викликає комунікативна дія, або організація взаємодії між людьми, дії яких координують не за допомоги егоцентричних калькуляцій успіху, а через досягнення взаєморозуміння. Тому учасники комунікативної дії не тільки орієнтовані на досягнення індивідуального успіху, а й спроможні реалізувати свої індивідуальні цілі лише за умови їх гармонізації з індивідуальними планами інших акторів, виходячи із загального спільного розуміння ситуації. Іншими словами, індивідуальна мета є досяжною лише через налагодження комунікативного взаєморозуміння.

Війна у теорії Габермаса втілює в собі всі три різновиди дії. Історія воєнно-теоретичної думки показує, що видатні теоретики війни завжди прагнули насамперед окреслити стратегічне осереддя війни, а так звана «гібридна війна» завжди була комунікативним дериватом стратегічної дії, або, як би сьогодні сказали, — піар-технологією збройного конфлікту.

У цьому контексті варто згадати головні концепти історичного розгортання уявлень про природу війни. Ще у VI сторіччі до нашої ери видатний китайський стратег та мислитель Сунь-Цзи у трактаті «Мистецтво війни» зазначав, що війна — це велика справа для держави, це підґрунтя життя та смерті, це шлях існування та загибелі. Розглядаючи війну як необхідне зло, Сунь-Цзи радив за можливості її уникати, здобуваючи перемогу шляхом застосування військових хитрощів. Цілераціональна стратегія військової перемоги відповідно до вчення Сунь-Цзи полягає у нав'язуванні противнику хибних уявлень про реальні можливості своїх військ та їхні справжні дії. «Війна — це *Дао облуди*» [Сунь-Цзи, 2014: с. 12]. Вирішальну роль в інструментальній дії щодо забезпечення безпеки держави відіграє «полководець, що розуміє війну, є господарем долі людей, охоронцем безпеки держави» [Сунь-Цзи, 2014: с. 12].

Ідею цілераціональні дії «безконтактних війн», сформульовану Сунь-Цзи, підтримав у II сторіччі військовий теоретик часів Римської імперії

Полієн, який у праці «Стратегеми» зазначав: «Перемогти ворога... без кровопролиття, за допомоги лише хитрощів або обману, є справа прозорливості і досвідченості. Головне правило великого полководця полягає в тому, щоб подолати ворога, не наражаючись на небезпеку» [Полієн, s.a.].

Подібні рекомендації римським полководцям можливо знайти й у стратегемах політичного та військового діяча I сторіччя нашої ери Секста Юлія Фронтіна, а також у трактаті «Коротке викладення військової справи» римського військового теоретика і письменника початку V сторіччя нашої ери Флавія Веґеція Рената.

Розпочата у стародавні часи дискусія навколо проблематики забезпечення безпеки держави та її зв'язку з розвитком суспільства була продовжена і, сказати б, радикально розгорнута Нікколо Мак'явеллі.

У трактаті «Державець» Мак'явеллі розширив цю дискусію роздумами стосовно зв'язків між військовим мистецтвом та владою. Він вважав, що управитель держави повинен досконало володіти військовим ремеслом, яке є головною умовою приходу до влади та її утримання.

Водночас Нікколо Мак'явеллі чи не вперше в історії безпекового дискурсу порушує питання впливу безпеки однієї держави на безпеку іншої держави: «Справді, між озброєним і беззбройним немає ніякої відповідності; безглуздо, щоб озброєний корився добровільно беззбройному або щоб беззбройний був у безпеці серед озброєних» [Мак'явеллі, 2007: с. 455].

У такий примітивний спосіб Мак'явеллі сформулював одну з головних дилем сучасного розуміння безпеки, яка полягає в тому, що заходи, до яких удається держава, прагнучи зміцнити власну безпеку, зазвичай послаблюють безпеку інших держав. Отже, дуже складно збільшити власні шанси на виживання, не загрожуючи іншим державам. Тому формування і підтримання достатніх для рішучого наступу військових спроможностей держави є запорукою її безпеки. У зв'язку з цим Мак'явеллі пропонує виходити з того, «що вистояти зуміють саме ті, хто завдяки масі людей чи грошей здатні виставити достатнє військо й дати бій будь-кому, хто на нього нападе» [Мак'явеллі, 2007: с. 445].

Наступний значний прорив у розвитку філософії безпеки держави було зроблено майже через триста років після Мак'явеллі за доби наполеонівських війн. Вже згадуваний пруський історик та військовий стратег Карл фон Клаузевіц у трактаті «Про війну» вказував на комбінований характер війн, що відбувалися за його часів, який полягає у поєднанні політичних заходів та застосуванні «фізичного насильства в усьому його обсязі» [Клаузевиц, 2009: с. 4]. Цілерациональні дії у такій війні мають за мету розгромити противника, позбавивши його можливості продовжувати боротьбу. Війна, відповідно до поглядів Клаузевіца, «завжди є зіткненням двох живих сил», які мають однакову кінцеву мету і диктують один одному закони. У цьому полягає процес взаємодії між противниками. Отже, йдеться про зіткнення двох правових модусів, а саме — заперечення обоюдно визнаної правової платформи правовими альтернативами супротивників.

На початку індустріальної доби Йоган Готліб Фіхте, досліджуючи право власності у праці «Основи природного права», також дійшов висновку, що саме невизнання цього права іншими неминуче призводить до війни, яка є виразом безправ'я [Fichte, s.a.]. На думку Фіхте, держава є засобом реалізації права або постає як третя сторона у розв'язанні конфліктів щодо права власності. Відповідним чином, позаяк взаємовідносини між державами визначено міжнародним правом, його порушення також призводить до війни. Таким чином, Фіхте допускає війну як засіб для відновлення порушеного права. По суті, Фіхте вважав війну ключовою складовою врегулювання міжнародних правовідносин. Щоправда, Фіхте водночас висловлював надію на можливість виникнення в майбутньому міжнародного трибуналу, який міг би силою змусити народ, який порушив міжнародне право, підкоритися його рішенням. Згідно з Фіхте, такий арбітраж був би надійною гарантією вічного миру, цієї просвітницької утопії, що набула особливої популярності внаслідок запропонованого Кантом філософського обґрунтування в есе «До вічного миру». У цьому розумінні можна говорити про зіткнення споконвічної стратегічної раціональності воєнної дії та просвітницької раціональності вічного миру.

Говорячи про стратегічну раціональність, не можна залишити поза увагою праці ще одного німецького історика, літературного критика, політика Генріха фон Трейчке, якого Ральф Дарендорф називав націонал-націоналістом. Трейчке тлумачив війну як політичну необхідність і теоретичну неминучість, пов'язував війну з розпросторенням держави великих націй, які у розквіті сил мають встановити свої віхи у варварських землях [Wright Q., Wright L.L., 1983: p. 288].

У певному розумінні концепт Фіхте—Трейчке мав перформативний характер. Він наперед визначив сутність і характер двох найбільш кровопролитних світових війн, якими ознаменоване ХХ сторіччя.

Оцінка та переосмислення наслідків Першої та Другої світових війн сприяли появі теорії політичного реалізму в міжнародних відносинах, батьком якої по праву вважають Ганса Моргентау. У праці «Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace», опублікованій 1948 року, Моргентау, виходячи із шести сформульованих ним принципів політичного реалізму, стверджував наявність перманентного конфлікту інтересів у відносинах між країнами. Внаслідок цього країни прагнуть збільшити свою владу або силу, за одночасного зменшення влади інших країн, використовуючи або воєнну стратегію, або політичну взаємодію. Таким чином досягається баланс влади (сили) та забезпечується збереження миру, що характеризує стан рівноваги сил між державами.

Отже, Моргентау, осучаснюючи теоретичні надбання Мак'явеллі, виводить універсальний принцип існування сучасних суспільств, ґрунтований на балансі інтересів, на системі стримувань і противаг. Але фактично теорія реалізму — це фетишизація стратегічної дії, зведення всього соціокультурного підґрунтя державних інтересів до геополітичних констант.

З іншого боку, оцінки людських утрат під час світових війн та негативних суспільних наслідків цих війн (як для країн-переможців, так і для країн, які зазнали поразки) спонукали військових теоретиків до пошуку інших, більш м'яких порівняно з жорстким збройним протистоянням, або нелінійних форм розв'язання конфліктів. Власне, йдеться про коригування стратегічної дії, про посилення ролі інформаційної складової у процесі розгортання збройного конфлікту.

«Заколот-війни» і стратегічне планування

Останнім часом поняття «гібридної війни» вже перетворилось на популярний *мем*, за допомоги якого намагаються пояснити або міфологізувати складні, суперечливі і часом загадкові події, пов'язані з російською агресією проти України. Як правило, ніхто не наважується ретельно відстежити витоки цього поняття, проаналізувати його генезу. А це вкрай необхідно, адже *мем* «гібридна війна» істотно затемнює (якщо не спотворює) сутність процесів, від яких залежить доля української держави.

Говорячи про відмінність комунікативної дії, спрямованої на досягнення порозуміння, від стратегічної дії як соціальної форми цілераціональної або інструментальної дії, спрямованої на досягнення певної мети, А. Єрмоленко вказав на розмаїття і багатство специфічних проявів повсякденного мовлення, які «не мають ні стратегічного (мета), ні комунікативного (порозуміння) спрямування: «балачки», «базікання», «теревені», «плітки» тощо, хоча останні можуть бути спрямовані й стратегічно, завдаючи шкоди у мовленнєвому просторі «третьій стороні» [Єрмоленко, 2016: с. 71].

У цьому розумінні термін «гібридна війна» інколи перетворюється на різновид саме таких практик життєсвіту, які спрямовані стратегічно, тобто певною мірою є дискурсивною стратегією, орієнтованою на деформацію картини подій задля маскуванню мотивів, помилок і неспроможності запропонувати достатньо ефективну парадигму дій на певному етапі протистояння російській агресії. «Третьою стороною» у цьому разі виявляється все суспільство, стосовно якого дискурс влади перетворюється на жаргон війни.

Одним із перших теоретиків «гібридних війн» фахівці називають професора Євгена Месснера — народженого у Херсонській губернії російського емігранта, полковника Генерального штабу, який під час громадянської війни у Росії служив начальником штабу у генерала Лавра Корнілова. У праці «Мятеж — имя третьей всемирной», виданій 1960 року у Буенос-Айресі, Месснер передбачав зміну характеру війн наприкінці ХХ сторіччя. Звертаючись до політичних та військових діячів того часу, Месснер намагався переконати їх у тому, що сучасна збройна боротьба набуває інших, ніж традиційні, форм та застосовуватиме нові методи — «боротьби заколотом». «Цей новий феномен підлягає розгляду з різних точок зору, передусім з психологічної: якщо у війнах класичного типу психологія постійних армій мала значення, то за нинішньої доби всенародних військ і народних воюючих рухів психологічні чинники стали домінуючими» [Месснер, 2004].

Месснер вважав, що майбутні війни матимуть нелінійний характер, оскільки в тилу кожного із супротивників виникатимуть політичні, соціальні та економічні фронти. Тому в майбутньому воюватимуть у чотиривимірному просторі, «де психіка воюючих народів є четвертим виміром» [Месснер, 2004].

Ідея «нелінійної» війни нового типу як форми майбутніх збройних конфліктів була продуктом досвіду Першої і Другої світових війн, своєрідного умонастрою доби, що панував серед військових теоретиків та істориків. Так, британський військовий історик і теоретик, розробник і виконавець першого у світі танкового прориву генерал-майор Джон Фредерик Чарлз Фулер у стратегічному та тактичному огляді «Друга світова війна 1939 — 1945 рр.» передбачав майбутні терористичні загрози, зокрема у вигляді контрабанди ядерної зброї, що може бути дистанційно приведена у дію. На його думку, подібні ірраціональні дії перетворять війну на «сутичку бандитів», в якій не буде місця арміям у тому вигляді, «якими ми їх знаємо сьогодні». Проте у глобалізованому суспільстві нова світова війна як стратегічна дія є, на думку Фулера, «майже неминучою» [Фуллер, 1956: с. 165].

Месснерова теорія «заколот-війни» та Фулерове припущення щодо перетворення війни на «сутичку бандитів» виразно перегукуються з ідеями партизанської війни Ернесто Гевара де ла Серна, більш знаного у світі як Ернесто Че Гевара, на батьківщині якого працював у еміграції Месснер. Че Гевара надавав вирішального значення повстанським центрам в організації партизанської війни, яким «не завжди слід чекати, доки дозріють усі умови для революції: повстанський центр може сам їх створити».

Саме на повстанський центр за умов відсутності комунікативного зв'язку з «народними масами» покладається завдання «почати війну з території будь-якої іншої країни або з віддалених районів своєї країни» [Че Гевара, 1961].

Отже, феномен «гібридної війни» не новий, проте його в жодному разі не можна ототожнювати з простими прийомами застосування технологій омані противника або військових хитрощів у військових операціях.

Термін «гібридна війна» науковці почали використовувати та прискільки вивчати у зв'язку з агресією Росії проти України, яка перейшла з латентної у відкриту форму 2014 року. Перебіг російської агресії віддзеркалює кардинальні зміни у співвідношеннях «війна та суспільство», «війна та природа людини», «війна та влада», вона має ознаки транзитної фази, переходу від постіндустріальної до інформаційної моделі розвитку цивілізації.

У розвинених країнах високі інформаційні технології забезпечують стрімке економічне зростання, спрощують комунікацію як між різними соціальними прошарками суспільства, так і громадянського суспільства з державною владою, і внаслідок цього стають потужним локомотивом масштабної суспільної трансформації. Тим часом у глобальному сенсі цей процес різношвидкісний для всіх країн та перебуває у залежності від можливостей інформаційних технологій. Історично так склалося, що країни пострадян-

ського простору (за винятком країн Балтії) порівняно із західними державами перебувають на значно нижчому шаблі модернізації через відставання у розвитку матеріально-технічної бази інформаційних технологій.

Це пояснюється тим, що боротьба у період «холодної війни» СРСР та її сателітів із Заходом за розширення сфери політичного впливу, в тому числі силовим способом, а також за здобуття переваги у гонці озброєнь геть виснажила вкрай неефективну економіку, виявила системну неспроможність тоталітарного режиму протистояти світові ліберальній демократії і призвела до системної кризи так званого соціалістичного табору.

Останні десятиріччя ХХ століття стали переломними у розвитку світової цивілізації. На тлі колапсу СРСР, який призвів до формування однополярної системи світової безпеки, еволюційний перехід до інформаційної ери переводив протиборство між різними соціальними системами на новий, вищий інформаційно-технологічний рівень. Росія як спадкоємиця СРСР та її союзники виявилися неготовими до таких змін та ведення неконвенційних мережево-центричних війн (англ. — *Network-centric warfare*).

Концепція проведення мережево-центричних операцій визначила у середині 1990-х років нові підходи до формування моделі Збройних сил США, що передбачала збільшення бойової потужності угруповань об'єднаних сил за рахунок утворення інформаційно-комунікаційної мережі та її повної інтеграції із засобами ураження. За рахунок зазначеного поєднання та доведення до військ розвідувальної інформації в реальному часі досягається прискорення процесу управління силами і засобами, підвищення темпу операцій, ефективності ураження сил супротивника, живучості своїх військ та рівня самосинхронізації бойових дій. Крім того, здобута за рахунок застосування окремих інформаційних технологій перевага створює конкурентну перевагу над противником шляхом об'єднання в міцну та стійку мережу добре забезпечених, географічно розосереджених сил, спроможних до самостійного проведення кількох одночасних операцій практично на території всієї земної кулі.

Природно, що за таких умов Росія не була у змозі ні мілітарно, ні економічно конкурувати на рівних із США, як не в змозі була створити ефективні засоби для протиборства з противником у мережево-центричних війнах. Цей факт відверто визнають російські військові експерти. Російські воєнні стратеги змушені були шукати асиметричні способи та можливості протидії США. І тут стала в нагоді, здавалося б, припала пилом архівна модель «заколот-війн», що у модернізованому вигляді завжди перебувала на озброєнні у радянських (російських) спецслужб та була зрозумілою для обраного 2000 року президента Російської Федерації, вихідця з КДБ Володимира Путіна.

Ще одним чинником, який значною мірою моделював «гібридну» філософію Кремля зі створення «руського мира», стало наслідування концепту формування сучасної політичної нації як спільноти «громадян держави, чужих між собою», сформульованого свого часу Карлом Дойчем.

Відповідно до цього концепту політичну націю формує титульний етнос, який вже має свою державу, поєднуючись з етнічними меншинами, що проживають на цій території.

У США поняття «гібридна війна» ще чотири роки тому використовували зрідка, натомість у воєнних доктринах застосовували терміни «ірегулярна війна» та «неконвенційна війна». Термін «гібридна загроза» американські військові цілеспрямовано вживали стосовно так званих неспроможних держав (англ. — *failed states*), що нездатні здійснювати контроль над наявними у них біологічними реагентами чи ракетним озброєнням, зважаючи на великий інтерес до них з боку парамілітарних або радикально налаштованих груп, які не мають чіткої територіальної приналежності. Також поняття «гібридна загроза» застосовували щодо неконтрольованих збройних формувань так званих країн-ізоїв (англ. — *rogue states*), які можуть застосовувати конвенційну зброю, але у нетрадиційні способи. Крім того, це поняття вживали щодо недержавних акторів, які загрожують критичній та транспортній інфраструктурі США, а також стосовно різних форм економічної війни або комп'ютерних атак проти військових чи фінансових об'єктів.

Таке визначення «гібридної війни» ще 2005 року запропонували нинішній глава Пентагону, а на той час командувач морської піхоти США генерал Джеймс Метис і підполковник морської піхоти США у відставці, працівник Центру з вивчення нових загроз та можливостей Френк Гофман у статті для наукового журналу Інституту ВМС США [Mattis, Hoffman, 2005].

Звідси стає зрозумілим, чому сьогодні поняття «гібридної війни» застосовують у західній військовій термінології щодо Росії та ще низки неспроможних держав і країн-ізоїв. А ще стає зрозумілим, чому начальник Генерального штабу Збройних сил Російської Федерації Валерій Герасимов у статтях «Цінність науки у передбаченні» [Герасимов, 2013b] та «Світ на гранях війни» [Герасимов, 2013a] всіляко намагався змінити звичне для Заходу тлумачення терміна «гібридна війна».

Політичні інтриги, корупція та вбивства, проведення «таємних операцій», психологічний тиск на опонентів, внесення розколу у солідарність ЄС та НАТО, розхитування демократичних засад західної цивілізації через приховане втручання у внутрішньополітичні процеси, експорт хоч і застарілого, але все ще придатного озброєння для підтримання зон нестабільності практично в усіх регіонах світу — це далеко не повний список інструментів Кремля для боротьби за відновлення свого впливу на формування світового безпекового порядку.

У такий спосіб Росія намагається повернути «назад у майбутнє» змагання із Заходом, нав'язуючи йому хоч і несучасні, проте такі звичні для неї методи розв'язання міждержавних протиріч. Росія створює асиметричні загрози шляхом застосування зброї Другої, а подеколи й Першої світової війни у комбінації з елементами психологічної боротьби та диверсійно-підривної

роботи, проти яких новітні інформаційні технології не завжди виявляються ефективними. Річ у тім, що ми живемо у світі динамічної турбулентності та невизначеності, яка помітно зростає, що вкрай ускладнює передбачення та стратегічне планування і водночас стимулює наукові та технологічні інновації. Новою агрегатурою інформаційного суспільства, що стрімко розвивається, стає заміна людини на штучні інтелектуальні роботизовані системи, які не чутливі до маніпулятивних технологій та психологічного впливу. Реалізація цих можливостей — це питання недалекого майбутнього. Можливо, саме тому Росія, удаючись до архаїчної стратегії, поспішає скористатись історичною паузою і спирається на вразливість свідомості індивіда перед лицем брутального «*дао облуди*» (Сунь-Цзи), яким можна схарактеризувати сучасну інформаційну війну Кремля проти західних цінностей, інституцій та політичних дієвців.

На перший погляд здається, що путінська Росія випереджає країни Євроатлантичної спільноти у змаганні за уми європейських та американських громадян, використовуючи такі знаряддя інструментальної дії, як продукування й мультиплікація фальшивих новин у ЗМІ на кшталт «Russia Today», у соціальних мережах та на пропагандистських сайтах. І її спроможність досягати ефективності інформаційних атак, спрямованих на підрив західних інституцій, здавалося б, підтверджують статистичні дані про користувачів інтернету та кількість підконтрольних ФСБ хакерів. Так, статистичний аналіз, який здійснює веб-сайт Internet World Stats, засвідчує, що Росія посідає 7-ме місце серед 20 країн світу, які мають найбільшу зареєстровану кількість користувачів інтернету [Top 20 countries, s.a.]. Водночас незалежний моніторинг мережі світового Інтернету свідчить про активність росіян переважно у соціальних мережах, на розважальних сайтах та у інтернет-шопінгу. Навряд чи за такого стану справ Росія може швидко наблизитися до рівня провідних у ІТ-технологіях країн, адже не фігурує у десятці країн, що виходять до Networked Readiness Index [Top 10 countries, s.a.].

Поки виглядає так, що Росія може протиставити цьому свій власний «асиметричний» варіант роботизації — стереотипізацію поведінки за допомоги ЗМІ як окремих індивідуумів, так і великих мас населення, а через цю стереотипізацію — підпорядкування цієї поведінки певному соціальному завданню, яке полягає у боротьбі із зовнішнім ворогом — Заходом.

Тому атаки російських хакерів на інформаційні та телекомунікаційні системи західних країн слід вважати лише продовженням кремлівської політики «суточки бандитів», як її свого часу схарактеризував Фулер. За умови продовження такої політики Москва дедалі більше скочуватиметься на периферію світового ІТ-прогресу та залишатиметься у цьому сенсі технологічно відсталою і неконкурентною.

Ясна річ, що світова система безпеки, заскочена зненацька реваншистською атакою Росії на основи західної цивілізації, прагненням радикально змінити баланс сил, який склався після закінчення холодної війни, не може

постійно перебувати у точці біфуркації. Так, США вже виділяють чималі кошти на протидію російській інформаційній війні. Усвідомлення небезпеки цієї війни вже починає усталюватись і у країнах ЄС.

Чи достатнім при цьому є визначення нинішньої спроби Росії здійснити геополітичний реванш як «гібридної війни»? Чи не є ознакою того, що і Україна, і її західні партнери надто захопились легітимаційною грою, не помітивши, що по суті почали грати за правилами, що їх нав'язав Путін.

На мій погляд, українські та західні «стейкхолдери» вже давно мали б відкласти у бік малоефективну метафору «гібридна війна» і зосередити увагу на специфіці та взаємозв'язку загроз, з якими вони стикаються.

* * *

Війна, чи то стародавня, чи то сучасна, — це завжди багатомірний, поліморфний різновид стратегічної дії. Комбінований характер сучасних та майбутніх війн ще 185 років тому прогнозував Клаузевіц. Ось чому успіх у протистоянні російській агресії великою мірою залежить від того, наскільки послідовною буде мобілізація всього інтелектуального потенціалу нашої країни, а не лише інституційно уповноважених функціонерів. Відповідно до цього важливим є вибір засобів реагування на широкий спектр різнопланових загроз та визначення форм їх узгодженого застосування.

Україна розпочала трансформацію системи національної безпеки у режимі оперативної імпровізації, замість створення багатомірного комплексного сектору безпеки і оборони на заміну військовій організації держави, що була покликана реагувати на суто воєнні виклики і загрози.

Концепція розвитку сектору безпеки та оборони України, затверджена Указом Президента України від 14 березня 2016 року № 92/2016, визначила завдання щодо «створення національної системи реагування на кризові ситуації», в рамках якої забезпечуватиметься «оперативне спільне реагування на кризові та надзвичайні ситуації». *Тим часом стратегічна дія у процесі розгортання збройного конфлікту передбачає далекосяжне планування, у тому числі наступальну воєнну здатність держави.* У цьому розумінні «оперативне спільне реагування на кризові та надзвичайні ситуації» — це заздалегідь програшний модус стратегічного планування або навіть відмова від нього.

Цей документ є більш пристосованим до поточної ситуації, ніж концептуальним у розумінні визначення національної стратегії, як її розумів відомий британський військовий історик Безил Генрі Лідел Гарт.

Розвиваючи теоретичні надбання у галузі досліджень воєнних стратегій свого колеги Джуліана Корбета, Лідел Гарт у праці «Стратегія», опублікованій 1967 року, зазначав: «Роль великої стратегії, або вищої стратегії, полягає у координації і спрямуванні всіх наявних національних ресурсів або національних ресурсів групи країн на досягнення політичних цілей війни — мету, визначену фундаментальною політикою. Велика стратегія повинна враховувати та розвивати економічні і людські національні ресурси

задля підтримання можливостей до боротьби. Крім того, моральні цінності — сприяння розвитку духу нації та її готовності до боротьби — нерідко настільки ж важливі, як і більш конкретні форми влади. Велика стратегія повинна також регулювати розподіл відповідальності між... збройними силами та промисловістю. Понад те, боротьба за владу є лише одним з інструментів великої стратегії, яка повинна враховувати і застосовувати силу фінансового тиску і не в останню чергу етичного тиску, щоб послабити волю противника» [Hart, 1967: p. 322].

Брак такої стратегії зробив безпредметними, а тому неуспішними спроби реформи системи національної безпеки України до 2014 року. Внаслідок прорахунків у плануванні реформ та їх реалізації було практично втрачено боєздатність військ (сил), критично обмежено можливості адекватного реагування на загрози, пов'язані із збройною агресією Російської Федерації проти України.

Сьогодні вже є очевидним, що державна політика забезпечення національної безпеки України й надалі формуватиметься за умов жорсткого військового, економічного та інформаційно-психологічного протистояння з Російською Федерацією, яке навряд чи буде послаблено у середньостроковій перспективі, що зумовлює перманентну небезпеку розширення конфлікту та можливого переходу до масштабних воєнних дій.

А тим часом «небезпека конфлікту — це гранична реальність, без урахування якої суверенна країна приречена на численні ризики, а отже, цим ризикам підлягає і населення цієї країни. Вкрай необхідно визначити потенційних учасників імовірного збройного конфлікту (модальності їхньої поведінки), а також його можливі наслідки. Таке прогнозування одразу стає камертоном внутрішньополітичних процесів, сприяє виробленню консолідованої позиції держави стосовно оцінки міжнародно-правових зобов'язань, стосовно співвідношення міжнародних інституцій та позаінституційної мережі відносин панування та сили» [Білий, Вовк, 2007: с. 213].

Виходячи з цього, головним завданням для сектору безпеки і оборони є формування та підтримання на необхідному рівні готовності до застосування національної спроможності з реагування на кризові ситуації, у тому числі воєнного характеру.

Реалізація цього завдання можлива лише через впровадження системи планування у секторі безпеки і оборони, інструменти якої були б універсальними як для військових, так і для цивільних фахівців. Застосування принципу військово-цивільного партнерства у сфері безпекового та оборонного планування дасть змогу істотно підвищити використання *обмежених ресурсів* України, що, своєю чергою, дасть змогу спрямувати вивільнені ресурси на якнайшвидше приведення інформаційно-технологічного рівня України у відповідність до стандартів західних держав. Визначення видової належності та кількості таких підрозділів, необхідних для відбиття зовнішньої агресії у будь-яких формах і проявах, — ось завдання Генерального

штабу Збройних сил України під час проведення оперативного планування застосування військ (у термінології НАТО — *force generation*). При цьому Генеральний штаб Збройних сил України разом із Міністерством оборони України повинні враховувати можливості інших військових формувань держави та недержавного сектору економіки (через застосування мобілізаційних завдань) щодо надання підтримки і забезпечення проведення операцій Збройних сил України.

Таким чином, результатом цього етапу планування стане сформований «пакет національних оборонних спроможностей» із цілком конкретними вимірюваними показниками для здійснення об'єктивного контролю за їх досягненням (у термінології НАТО — *force planning*). Саме таке планування має витіснити з публічного дискурсу такий мем, як «гібридна війна», що вказує на брак теоретично обґрунтованої стратегічної дії за умов «заколоту війни» проти України, який ретельно планували у російських штабах упродовж останнього десятиріччя. При цьому критично важливими є стратегічна творчість і стратегічна імпровізація, без яких годі сподіватись на чудодійну силу будь-яких моделей.

ДЖЕРЕЛА

- Білий, О., Вовк, В. (2007). Національні інтереси і міжнародний порядок. Горизонти реалізму. В: *Громадянське суспільство в Україні за доби глобалізації: ціннісно-нормативне та інституційне забезпечення його розбудови*. Київ.
- Габермас, Ю. (2016). До реконструкції історичного матеріалізму. В: *Філософія освіти*, 1 (18).
- Гевара Че (1961). *Партизанская война*. Москва.
- Гегель, Г.В.Ф. (1978). *Политические произведения*. Москва: Наука.
- Герасимов, В. (2013). Ценность науки в предвидении. В: *Военно-промышленный курьер*, 26.02.2013. Retrieved from: <https://www.vpk-news.ru/articles/14632>.
- Герасимов, В. (2017). Мир на гранях войны. В: *Военно-промышленный курьер*, 26.02.2013. — Retrieved from: <https://www.vpk-news.ru/articles/35591>.
- Єрмоленко, А. (2016) Дискурс в архітектоніці мовної прагматики. В: *Філософська думка*, 4.
- Клаузевиц, К. (2009). *О войне*. Москва: РИМИС, т. 1.
- Мак'явеллі, Н. (2007). *Флорентійські хроніки. Державець*. Харків: Фоліо.
- Месснер, Е.Э. (2004). *Всемирная мятежевойна*. Москва: Кучково поле.
- Полиен (s.a.). *Стратегеми*. Retrieved from: <http://xlegio.ru/sources/polyaenus/book-1.html>.
- Слотердайк, П. (2002). *Критика цинічного розуму*. Київ: Тандем.
- Сунь-Цзи (2014). *Мистецтво війни*. Київ: Арій.
- Фуко, М. (2006). *Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью*. Москва: Практис, ч. 3.
- Фуллер, Дж.Ф.Ч. (1956). *Вторая мировая война 1939—1945 гг. Стратегический и тактический обзор*. Москва: Иностранная литература.
- Fichte, J.G. (s.a.). Philosophy of Law. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. — Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/johann-fichte/#4.4>.
- Hart, L. (1967). *Strategy*. London: Faber & Faber.
- Mattis, J.N., Hoffman, F. (2005). *Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars*. In: *Proceedings Magazine*, November.

- Peace Research Institute Oslo (PRIO), *Trends in Armed Conflict, 1946 — 2014*. Retrieved from: http://file.prio.no/publication_files/prio/Gates,%20Nyg%C3%A5rd,%20Strand,%20Urdal%20-%20Trends%20in%20Armed%20Conflict,%20Conflict%20Trends%201-2016.pdf.
- Strachan, H., Herberg-Rothe, A. (2007). *Clausewitz in the 21st Century*. Oxford University Press.
- Top 20 countries with the highest number of internet users, Miniwatts Marketing Group (s.a.). Retrieved from: <http://www.internetworldstats.com/top20.htm>.
- The top 10 countries for embracing IT, The World Economic Forum (s.a.). Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2014/04/top-10-countries-embracing-information-technology/>.
- Wright, Q., Wright, L.L. (1983). *A Study of War*. Chicago: University of Chicago Press.

Одержано 22.01.2018

REFERENCES

- Bilyi, O, Vovk, V. (2007). National Interests and the International Order. The Horizons of Realism. *Civil society in Ukraine in the globalization age: value-normative and institutional support for its development*. Institute of Liberal Society Kyiv.
- Habermas, J. (1975). *Towards a Reconstruction of Historical Materialism*. Theory and Society, vol. 2, no. 3 (Autumn, 1975), pp. 287-300. Retrieved from: <http://links.jstor.org/sici?sici=0304-2421%28197523%292%3A3%3C287%3A%3A%3E2.0.CO%3B2-C>.
- Che Guevara (1961). *Guerrilla Warfare*. [In Russian]. Moscow. [= Че Гевара 1961]
- Hegel, G.W.F. (1978). *Political works Политические произведения*. [In Russian]. Moscow. Nauka. [= Гегель 1978]
- Gerasimov, V. (2013). The Value Of Science In Prediction. [In Russian]. *Military-Industrial Kurier*. 26.02.2013. Retrieved from: <https://www.vpk-news.ru/articles/14632>. [= Герасимов 2013]
- Gerasimov, V. (2017). A World On The Facets Of War. [In Russian]. *Military-Industrial Kurier*. 17.03.2017. Retrieved from: <https://www.vpk-news.ru/articles/35591>. [= Герасимов 2017]
- Yermolenko, A. (2016) Discourse in the architectonics of language pragmatics. [In Ukrainian]. *Philosophical thought*, 4. [= Єрмоленко 2016]
- Clausewitz, C. von (2009). *Vom Krieg*. [In Russian]. Moscow, Lekstor, vol.1 [= Клаузевиц 2009]
- Machiavelli, N. (2007). *Florentine Histories. The Prince* [In Ukrainian]. *Kharkiv. Folio*. [= Мак'явеллі 2007]
- Messner, Ye. (2004). *"Mutiny, or the name of the Third World War"* [In Russian]. Moscow. Kuchkovo field. [= Месснер 2004]
- Polyaenus. *Strategemata*. [In Russian]. Retrieved from: <http://xlegio.ru/sources/polyaenus/book-1.html>. [= Полиен s.a.]
- Sloterdijk, P. (2002). *Critique of Cynical Reason*. [In Ukrainian]. Kyiv. Tandem. [= Слотердаjk 2002]
- Sun Tzu (2014). *The Art of War*. [In Ukrainian]. Kyiv. Ariy. [= Сунь-Цзи 2014]
- Foucault, M. (1994). *Dits et écrits: articles politiques conférences interviews 1970 — 1984*. Editions Gallimard.
- Fuller, J.F.C. (1948). *The Second World War 1939 — 1945. A Strategical and Tactical History*. London. Eyre & Spottiswoode.
- Fichte, J.G. (s.a.). Philosophy of Law. In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. — Retrieved from: <https://plato.stanford.edu/entries/johann-fichte/#4.4>.
- Hart, L. (1967). *Strategy*. London: Faber & Faber.
- Mattis, J.N., Hoffman, F. (2005). Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. In: *Proceedings Magazine*, November.

Peace Research Institute Oslo (PRIO), *Trends in Armed Conflict, 1946 — 2014*. Retrieved from: http://file.prio.no/publication_files/prio/Gates,%20Nyg%C3%A5rd,%20Strand,%20Urdal%20-%20Trends%20in%20Armed%20Conflict,%20Conflict%20Trends%201-2016.pdf.

Strachan, H., Herberg-Rothe, A. (2007). *Clausewitz in the 21st Century*. Oxford University Press. *Top 20 countries with the highest number of internet users, Miniwatts Marketing Group* (s.a.). Retrieved from: <http://www.internetworldstats.com/top20.htm>.

The top 10 countries for embracing IT, The World Economic Forum (s.a.). Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2014/04/top-10-countries-embracing-information-technology/>.

Wright, Q., Wright, L.L. (1983). *A Study of War*. Chicago: University of Chicago Press.

Received 22.01.2018

Олександр Поліщук

СТРАТЕГІЧНА ДІЯ ТА ГЕНЕЗА «ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ»

У статті розглянуто проблематику виникнення особливого різновиду феномену війни, який дістав назву «гібридна війна». Досліджуючи еволюцію війни як природного явища та його філософське осмислення на різних етапах історичного розвитку людства, автор доходить висновку, що практичне розв'язання дилеми безпеки як одного з головних концептів сучасної теорії міжнародних відносин є неможливим. Поділяючи філософські ідеї Юргена Габермаса, автор розвиває положення його теорії комунікативної дії та розглядає сучасну війну як мистецтво стратегічної дії, що має на меті деформацію реальної картини подій задля маскуванню її істинних мотивів.

Росія, компенсуючи свою технологічну відсталість та неспроможність до військового протистояння, насамперед із США, в умовах ведення сучасних мережево-центричних війн, наразі достатньо майстерно використовує цю ефективну парадигму проти України та західної коаліції.

Прагнучи реалізувати свої імперські амбіції та повернутися до клубу впливових глобальних гравців на міжнародній арені, Росія на практиці зреалізує відому ще з 60-х років минулого століття теорію «заколот-війни» Євгена Месснера, яка у сучасній інтерпретації трактується як «гібридна війна».

Автор вважає безперспективним подальше змагання у нав'язаній Кремлем парадигмі та пропонує виходити з того, що будь-яка війна є багатовимірним та поліморфним різновидом стратегічної дії. Тому доцільним є зосередження уваги на дослідженні специфіки та взаємозв'язків сучасних загроз національній безпеці, що вможливуватиме здійснення вибору в рамках планування ефективних засобів реагування на них та визначення форми їх узгодженого застосування.

Ключові слова: феномен війни, гібридна війна, теорія комунікативної дії, стратегічна дія, мережево-центричні війни.

Oleksandr Polischuk

STRATEGIC ACTION AND GENESIS OF “HYBRID WAR”

The article studies how did such special type of war phenomenon known as a “hybrid war” appeared. Studying evolution of war as a natural phenomenon and its philosophical perception at the different stages of historical development of the mankind the author comes

to a conclusion that practical solution for the security dilemma as one of the key concepts of modern theory of international relations is impossible.

Sharing philosophical ideas of Jürgen Habermas the author further develops the elements of his Theory of communicative action and studies modern war as an art of strategic action aimed at deformation of real-life picture in order to distort its true motives.

As a compensation for its technological backwardness and lack of military capability to confront the West, primarily the US, in the modern complex combat environment like network-centric war, Russia is using quite skillfully the effective “hybrid” paradigm against Ukraine and the Western coalition.

Russia has imperial ambitions and wants to be back to the club of powerful global players at the international stage. For that reason Russia has implemented the Eugene Messner’s theory of the “mutiny-war” well-known since sixties of the last century and interpreted today as the “hybrid war”.

Author considers further competition in the paradigm imposed by Kremlyn as hopeless and proposes to regard each war as multidimensional and polymorphous type of strategic action.

That is why it is worth paying attention to the peculiarities and interrelations of modern challenges for national security. This will allow making a choice of effective means of reaction and defining forms of its concerted application during the planning process.

Keywords: the phenomenon of war, hybrid war, the theory of communicative action, Strategic action, Network-centric warfare.

Поліщук, Олександр — магістр державного управління у сфері національної безпеки, випускник Королівського коледжу оборонних досліджень Великої Британії (2010) та Оборонного коледжу Нідерландів (1998), аспірант Національного інституту стратегічних досліджень.

Polischuk, Oleksandr — Master of Public Administration in the field of National Security, Graduate from the Royal College of Defense Studies (UK, 2010) and the Netherlands Defense College (The IDL, Rijswijk, 1998), Postgraduate Student at the National Institute for Strategic Studies.
